

A szerződés érvénytelensége mint jogvédelmi eszköz

Menyhárd Attila*

A szerződés érvénytelensége a társadalmi cselekvés korlátja, és kevésbé szankció. E korlát célja köz- vagy magánérdekek védelme. Az érvénytelen szerződés társadalmi kapcsolat, így az érvénytelenség következményei az érvénytelenség társadalmi hatásairól szólnak. Az érvénytelenség következményeinek a szabályai amagyar szerződési jogban extenzív állami beavatkozást jelentenek és jól illeszkednek abba a folyamatba, amely megkérdőjelezi a szerződési szabadságra épülő hagyományos szerződési modell fenntarthatóságát. Az eredeti állapot helyreállítása vagy az értékbeli restitúció a szerződési szabadság és a magánautonómia védelmét preferáló megoldás. Ezzel szemben a bírósági szerződésmódosítással való érvényessé tétel paternalista megközelítést tükröz, és ez vonatkozik a részleges érvénytelenség szabályaira is. A bíróság ezekben az esetekben voltaképpen az egyik fél érdekeit védi meg a másik féllal szemben. Ezeket a sajátosságokat és hatásokat elemzi részletesen a tanulmány.

Kulcsszavak: az érvénytelenség következményei, szerződési szabadság, bírósági szerződésmódosítás, részleges érvénytelenség, paternalizmus

Invalidity of contract as a mean of legal protection

Invalidity of contracts is to be seen much more as a limit on social conduct than a sanction. This limit has a function of protecting private or public interests. Contract is a social relationship. Invalid contract is a social relationship as well. Thus, the consequences of invalidity are about the social consequences of invalidity. In Hungarian contract law, the consequences of invalidity present extensive statutory intervention and strengthen the trend that challenges the sustainability of the traditional model based on freedom of contract. Restitution (in kind or in value) prefers maintaining party autonomy and freedom of contract. 'Curing' the contract via judicial amendment, on the other hand, is a strong paternalism. The same is true as to partial invalidity. In these cases, the court would protect the interests of one of the parties against the interests of the other. These phenomena are analysed in this contribution.

Keywords: consequences of invalidity, freedom of contract, judicial amendment, partial invalidity, paternalism

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.3.1015>

1. A szerződési koncepció válsága

Már a hetvenes években erőteljesen megjelent az a gondolat a szerződési jogi szakirodalomban, hogy a szerződés jogintézményének a modelljét és koncepcionális kereteit a társadalmi és gazdasági változások következményeinek a mentén újra kell gondolni. Ezeknek a gondolatoknak a középpontjában a szerződési szabadság háttérbe szorulása állt. *Patrick S. Atiyah* az angol szerződési jog történelmi fejlődését a XVIII. századtól bemutatva jutott arra a következtetésre, hogy a

* Egyetemi tanár, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék.

*szerződési szabadság paradigmájára alapított szerződés-fogalom helyett a szerződéssel közvetített árucseré egyensúlyára nagyobb mértékben építő koncepcióra van szükség.*¹ Grant Gilmore, aki néhány évvel korábban az amerikai gondolkodás szempontjából vizsgálta ezt a kérdést, a „*The Death of Contract*” című munkájában azt fogalmazta meg, hogy a *hagyományos, szerződési szabadságra épülő szerződési modell egyre kevésbé értelmes*. A szerződő felek jogait és kötelezettségeit ugyanis, ideértve a kártérítési felelősséget is, sokkal inkább olyan törvényi szabályokból vezetjük le, mint például a termékfelelősség vagy a szavatosság, és egyre kevésbé döntőek a szerződés rendelkezései.² Ezek a tendenciák az európai jogi környezetben az elmúlt évtizedekben általában is nyilvánvalóvá váltak és jelentősen erősödtek. Ennek az okai az állam növekvő gazdasági szerepvállalásában és a jogalkotás erősödő szerepében keresendők, ahogyan azt Atiyah és Gilmore is kiemelték.

Éppen a fent említett művek megjelenésének időszakában jelentek meg az európai jogalkotásokban az általános szerződési feltételek kikényszeríthetőségét szabályozó törvények,³ amelyek erősen relativizálták a szerződési szabadság szerepét és rejtett kogenciát vezettek be a szerződési jogokba.⁴ A technológiai fejlődés kihívásaira a választ az európai jogalkotó is elsősorban a termékfelelősségi szabályokban keresi,⁵ ami előrevetíti a szerződésszegésért való felelősség szabályaival szemben a szerződésen kívüli felelősség szerepének további erősödését a kockázattelepítésben. Egyre inkább jellemző az is, hogy a szerződési jogviszonyok tartalmát az állam *ad hoc* jogalkotással írja felül.⁶ A liberális piacgazdaság modelljét megjelenítő, szerződési szabadságra épülő koncepció valójában már régóta nem feleltethető meg a társadalmi és jogi valóságnak. Egyre nyilvánvalóbb továbbá a fentiek szerint már évtizedekkel ezelőtt megfogalmazott igény az állami beavatkozás szerepét és mértékét is megfelelő módon tükröző szerződési koncepció megfogalmazására. A válasz erre a hiányra egyre nyilvánvalóbb, mára már égető feladatként mutatkozik, mert a szerződésekre adott jelenlegi magyarázatok egyre inkább légtüres térbe kerülnek. A szerződési jogviszonyok társadalmi kapcsolatként való szemlélete ehhez valószínűleg jó kiindulópont lehet.⁷

¹ ATIYAH, Patrick Selim.: *The Rise and Fall of Freedom of Contract*, Clarendon Press, Oxford, 1979, 779. o.

² GILMORE, Grant: *The Death of Contract* (ed. Collins, Ronald K. L.), The Ohio State University Press, Columbus, 1995 (a könyv eredeti megjelenése 1974), 101. o.

³ AGB-Gesetz (1976), Unfair Contract Terms Act (1977), Magyarországon az 1977-es Ptk. novella.

⁴ Az általános szerződési feltételekbe foglalt megállapodások kikényszeríthetősége a jóhiszeműség és tisztesség (*Treu und Glauben*) tesztjéhez (AGB-Gesetz) vagy az ésszerűségi (*reasonableness*) kritériumnak való megfeleléshez (UCTA) kötött.

⁵ White Paper on Artificial Intelligence: a European approach to excellence and trust, Brussels, 19.2.2020 COM (2020) 65; Report from the commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee / Report on the safety and liability implications of Artificial Intelligence, the Internet of Things and robotics, Brussels, 19.2.2020 COM (2020) 64

⁶ Ez volt a jellemző megoldás a deviza-alapú hitelezés és a pénzügyi válság társadalmi következményeire számos országban.

⁷ Erről lásd bővebben: MENYHÁRD Attila: *Promoting Social justice in Private Law*, In: *Ad hoc* legislativa v súkromnom práve / *Ad hoc* Legislation in Private Law (ed. Csach, Kristián), Stefan Luby Foundation and Faculty of Law, Trnava University, Trnava, 2019, 11-28. o.

Ezt a feladatot a jelen munka sem tudja teljesíteni. A tanulmány célja az, hogy az érvénytelenség következményeinek a hazai polgári jogban kirajzolódó változásaival támassza alá a fenti téziseket és egyúttal egy kis lépést tegyen egy megoldás kirajzolása felé ezeknek a változásoknak a tudatosításával.

2. A szerződés érvénytelenségének a funkciója

A szerződés gazdasági értelemben a jövőbe vetített árucseré,⁸ jogi értelemben pedig a társadalmi érdekérvényesítés eszköze. Ezért jelent a szerződés *társadalmi kapcsolatot*.⁹ Az érvénytelenség a joghatás megtagadása, ami társadalmi szempontból az egyéni érdekérvényesítés megakadályozását jelenti. Az érvénytelenségnek, mint jogintézménynek a célja az, hogy a magán- és a közérdeket el nem fogadott mértékben sértő tranzakciók jogi hatását megakadályozza. Ilyen értelemben az *érvénytelenség* önmagában inkább a *társadalmi cselekvés korlátja*, és kevésbé szankció. A jogi hatás megtagadásának szükségszerű következménye a teljesítések jogcímének (jogi alapjának) a hiánya; ennek következtében a teljesített szolgáltatások visszakövetelésének a lehetősége. Az érvénytelenség jelentőséget ebben a körben kap, mert itt jelentkeznek a következményei.

Mivel a szerződés intézményesen az árucseréhez kötött, a piaci paradigmához is szorosan kötődik. A tranzakció akkor piaci alapú, ha önkéntes és informált döntésen alapszik. Az önkéntesség és az informáltság hiánya piaci hiba. Azok az érdekek, amelyek védelme érdekében az érvénytelenséget eredményező helyzeteket érvénytelenségi okokként a jog meghatározza, jellemzően az önkéntesség,¹⁰ az informáltság,¹¹ illetőleg az általános társadalmi értékrend olyan alapvető elemei, mint a jogrend, a piacgazdaság, a demokrácia, társadalmi szolidaritás, stb.¹² Azok az érvénytelenségi okok, amelyek valamilyen módon tételesen vagy doktrinálisan valójában a szerződés nemlétezésének egyes helyzeteit azonosítják (pl. alaki hiba, színlelés, fizikai kényszer, képviseleti jog hiánya), az esetlegességük folytán a szabályozás szerkezete és elvi alapjai szempontjából kevésbé érdekesek.

Első pillantásra teoretikusnak tűnhet az a kérdés, hogy az érvénytelenség, pontosabban a célzott joghatás kiváltásának a megtagadása mint az érvénytelenség jogi következménye önmagában szankció-e. Valójában azonban ez nem egyszerűen elméleti felvetés, hanem jogpolitikai előkérdése lenne annak, hogy az érvénytelenség következményeiként számon tartott szabályok milyen célokat szolgálnak, azaz céljuk-e az érvénytelenséghez vezető magatartásnak a szankcionálása vagy csak egy jogi helyzetnek a jogi belső logikájából is fakadó következményeit határozzák meg.

Az érvénytelenségnek az egyetlen, szigorú értelemben vett jogkövetkezménye a

⁸ MACNEIL, Ian R.: The Many Futures of Contracts, *Southern California Law Review*, 1973/47., 691-816. o., 715. o.

⁹ KOHLER, Josef: *Philosophy of Law*, The Macmillan Company, New York, 1921, 51. o.

¹⁰ Vö.: jogellenes fenyegetés, tisztességtelen szerződési feltételek, uzsora, feltűnő értékaránytalanság, cselekvőképesség korlátozottsága

¹¹ Vö.: tévedés, megtévesztés

¹² Vö.: jogszabályba, illetőleg jóerkölcsbe ütköző szerződések semmissége

jogi hatás megtagadása a létrejött szerződéstől¹³, ideértve azt is, hogy a szerződés nem biztosítja az annak alapján átszármaztatott tulajdon, jog, követelés vagy szerződési pozíció jogcímét. A Ptk. 6:109. §-ában, 6:112. §-ában, 6:113. §-ában és 6:115. §-ában meghatározott jogosultságok és kötelezettségek nem a szerződés érvénytelenségének a jogi hatásai, hanem a végrehajtott vagyontranszfer jogi alapjának a hiánya okán a feleknek biztosított jogosultságok és rájuk terhelt kötelezettségek. A Ptk. 6:110. §-ában és 6:111. §-ában a jogalkotó alakító jogot biztosít a bíróságnak és a feleknek, a részleges érvénytelenség (Ptk. 6:114. §) kapcsán pedig erősen kérdéses, hogy az az érvénytelenség alapjához vagy következményeihez kapcsolódó rendelkezés-e. A jelen tanulmány tárgyát képező vizsgálat szempontjából azonban nem központi kérdés az érvénytelenség következményeinek az elhelyezése a jogi hatások rendszerében.

E helyütt erős állítást csak arra nézve fogalmaznánk meg, hogy a jogi hatás megtagadása önmagában szankció. Ahogy a magyar jogirodalomban *Asztalos László*¹⁴ és vele egyetértve *Weiss Emilia*¹⁵ is kifejtik, *az érvénytelenség már önmagában szankció*, amelyhez másodlagos szankcióként kapcsolódhatnak további reparatív¹⁶ és represszív¹⁷ szankciók. A ma hatályos szabályozás a szerződés érvénytelenségéhez reparatív¹⁸ vagy korrektív¹⁹ szankciókat kapcsol másodlagos szankcióként. Az érvénytelenség azért tekinthető már önmagában is szankciónak, mert ha a szerződést társadalmi-gazdasági érdekérvényesítési mechanizmusnak fogjuk fel, akkor az érvénytelenség, azaz a megállapodáshoz fűződő jogi hatás megtagadása és a jogcím hiánya folytán a tulajdonjogban²⁰ a jogosulti alanyváltozás, azaz a jogutódlás kizárása azt jelenti, hogy a jog megakadályozza a felek érdekeinek a megállapodás tartalma szerint való érvényesítését. *A társadalmi-gazdasági érdekérvényesítés megakadályozása az, amit a szerződés érvénytelensége szankcióként biztosít.*

3. Az eredeti állapot helyreállítása

Egy polgári törvénykönyv szerződési jogi szabályainak nem feltétlenül kell a szerződés érvénytelenségéhez kapcsolt másodlagos szankciókat meghatározniuk. A szerződés érvénytelenségének természetes, a polgári jog belső logikájából fakadó következménye az, hogy a szerződés alapján való teljesítés – ha történt ilyen – a másik fél jogszerzését megalapozó jogcím hiánya alapján visszakövetelhető. Így például, ha az érvénytelen szerződés rendeltetése az volt, hogy tulajdon átruházásához biztosítsa a jogcímét, és ezt az érvénytelenség következtében nem

¹³ Ptk. 6:108. § (1) bekezdés, első mondat

¹⁴ ASZTALOS László: *A polgári jogi szankció*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, 177. o.

¹⁵ WEISS Emilia: *A szerződés érvénytelensége a polgári jogban*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969, 174. o.

¹⁶ Az eredeti állapot helyreállítása és azzal ekvivalens szankciók.

¹⁷ Az állam javára való marasztalás vagy azzal funkcionálisan ekvivalens eszközök.

¹⁸ Az eredeti állapot helyreállítása és azzal funkcionálisan ekvivalens szankciók.

¹⁹ Konvalidáció a felek által vagy bírósági szerződésmódosítással.

²⁰ Vagy más jogosultságban, követelésben, szerződési pozícióban.

tudja teljesíteni, akkor a jogcím hiányában a tulajdon nem szállt át. Ezért az átruházó fél, a szerződéshez fűződő joghatások hiánya folytán őt továbbra is megillető tulajdonjoga alapján tulajdoni igényt érvényesíthet és a dolgot tulajdonosként visszakövetelheti. Ha pedig ez nem lehetséges, mert a tulajdonjogát – másnak a megszerzése vagy a dolog megszűnése folytán – elvesztette, restitúciós igénnyel, jogalap nélküli gazdagodás címén követelheti vissza annak értékét. A szerződés érvénytelenségének természetes következménye a teljesítés visszakövetelése tulajdoni igénnyel vagy jogalap nélküli gazdagodásként. A szerződés érvénytelenségének a következményeit tehát akkor is megfelelően kezelni tudja a jog, ha erre semmilyen speciális szabályt nem nyújt egy polgári törvénykönyv, így ezek a szabályok nem szükségképpen képezik a szerződési jog részét. Ahogy a II. világháború előtti magánjogban, úgy a külföldi – akár kodifikált, akár nem kodifikált – magánjogokban is a jogalap nélküli gazdagodás szabályai adják a sztenderd megoldást.

A jogalap nélküli gazdagodás szabályainak az érvénytelen szerződés alapján nyújtott teljesítések restituálására való alkalmazása azonban nem lehet adekvát megoldás, ha a jog nem vesz tudomást arról, hogy a gazdagodás egy létező szerződés alapján, a fél döntése nyomán, kölcsönös szolgáltatások teljesítése miatt állt elő.²¹ Ezt vagy a bírói gyakorlat tudja kezelni az egymással szembeállított jogalap nélküli gazdagodási igények kapcsán alkalmazott korrekciós mechanizmusokkal²² vagy a jogalkotónak indokolt speciális szabályokat megfogalmaznia az érvénytelen szerződés alapján nyújtott teljesítésekkel kapcsolatos restitúciós igényekre. A magyar jogalkotó ez utóbbi megoldást tudatos döntéssel választotta az 1959-es Ptk. előkészítése során.

Azzal, hogy az 1959-es Ptk. a szerződés érvénytelenségének (jog)következményeit speciális, kötelmi jogi rezsim alá rendezte és ekként fogalmazta meg, egyúttal a magyar polgári jogban ki is emelte a jogalap nélküli gazdálkodás keretei közül. Ettől azonban a logika még ugyanaz maradt: a felek által egymásnak teljesített szolgáltatások visszajárnak, ha pedig ez nem lehetséges, akkor pénzbeli elszámolásnak van helye a felek között.²³

4. A restitúciós igények korrekciója

Az eredeti állapot helyreállítása olyan megoldás, amely a felek szerződési szabadságát teljes mértékben tiszteletben tartja. Ha felek közötti vagyonmozgás a jog által támasztott korlátok folytán nem vihető véghez, az eredeti állapotot kell helyreállítani, azaz olyan helyzetnek kell létrejönnie, mintha a felek a szerződést meg sem kötötték volna. Olyan érvénytelenségi helyzetek esetében azonban, amelyek

²¹ Vö.: NIZSALOVSKY Endre: *Fogyatékos jogügyletek*, Magyar Jogászegyleti Értekezések. 1933/1., 149-179. o.

²² VÉKÁS Lajos: *Parerga – Dolgozatok az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez*, HVG-ORAC, Budapest, 2008, 188. skk.

²³ Ehhez biztosította a normatív alapot az 1959-es Ptk. szerződésnek a határozathozatalig való hatályossá nyilvánításáról és az ellenszolgáltatás nélkül maradó szolgáltatás visszatérítéséről rendelkező 237. §-ának (2) bekezdése.

valamelyik (vagy mindegyik) félnek a csalárd magatartására vezethetők vissza, felmerül az igény az elsődleges szankciónál erősebb preventív hatás elérésére a jogrendszerben. Az eredeti állapot helyreállítása elsődleges szankcióként csak azzal a hátránnyal fenyegeti az érvénytelenséget előidéző felet, hogy nem tudja azt az érdeket érvényesíteni, amely őt a szerződés megkötésében vezette, de az érvénytelenség következtében a helyzete nem lesz hátrányosabb annál, mint amilyen a szerződés megkötését megelőzően volt. A magánjogi szankciórendszerben ezért problémát jelent, hogy az eredeti állapot helyreállítása elsődleges jogkövetkezményként meglehetősen korlátozott prevenció hatást tud biztosítani.

A valós prevenció hatás azzal a megoldással biztosítható, hogy az érvénytelenségi okot előidéző fél irányában a bíróság megtagadja a restitúciót azzal, hogy elutasítja az érvénytelenséget okozó félnek a másik fél számára nyújtott szolgáltatás visszatérítésére irányuló keresetét. Ehhez a megoldáshoz a jogi alapot a kontinentális jogokban a jóhiszeműség és tisztesség követelményének a generálklauzulája vagy azzal funkcionálisan ekvivalens más szabály tudja biztosítani. Nincs ugyanis akadálya olyan döntésnek, amellyel a bíróság elutasítja az érvénytelen szerződés alapján nyújtott szolgáltatás visszakövetelésére irányuló keresetet arra hivatkozva, hogy a követelés teljesítése a jóhiszeműség és tisztesség követelményébe ütközik. Ez a gondolat összhangban van a bíróság szerepének és tekintélyének a megóvásával is. Aligha vitatható egy olyan doktrína alátámasztottsága, amely szerint a bíróság a visszatérítés elrendelésével nem mentesítheti a felet a jogellenes magatartás következményei alól. Ez a helyzet a restitúciós értéket valójában *naturalis obligatio*vá teszi, mert anélkül tagadja meg a bírósági kikényszerítését, hogy anyagi jogi jogosultságot biztosítana a fél számára annak a megtartására. Nagyon szépen fejezte ki ezt a gondolatot *Wilmot* bíró a *Collins v. Blantern* ügyben, azzal, hogy „*beszennyezett kezek nem érinthetik az igazság tiszta forrását.*”²⁴ Ez az alapja az angol jogban kialakult *in pari delicto* doktrínának, amely szerint a tilos szerződés érvénytelenségét előidéző fél nem érvényesíthet olyan követelést a másik féllal szemben, amely őt a szerződés érvénytelensége folytán illetné meg.

Jóllehet a restitúciós igény megtagadása ezekben a helyzetekben logikus, továbbá a polgári jog általános elveivel és szerkezetével is teljes egészében konzisztens és alátámasztott, az eredménye mégis vitatható. Ez a megoldás ugyanis olyan represszív szankció, amely funkcionálisan leginkább a büntető kártérítéshez

---

²⁴ „[A]ll writers upon our law agree in this, no polluted hand shall touch the pure fountains of justice” John Eardley Wilmot in *Collins v. Blantern* (1767) 2 Wilson 34, 2 Smith’s L.C.. 5th ed., 310. o.

hasonlít.²⁵ A polgári jog sohasem volt mentes büntető elemektől,²⁶ ezért teoretikus alapon meggyőzően aligha kifogásolható represszív szankciók alkalmazása a polgári jogi jogviszonyokban. A restitúció megtagadása azonban azzal jár, hogy az alperes vagyoni előnyt tarthat meg, amelyre nincsen jogi alapja. A polgári jog egyik sajátossága – szemben a büntetőjoggal – hogy a bírósági döntések kétoldalú, kölcsönös legitimációt igényelnek. Nemcsak felperesi vagy alperesi oldalon kell tehát alátámasztottnak lennie a döntésnek, hanem mindkét fél oldalán, vagyis nemcsak az a kérdés, hogy a kötelezett miért viseli el a joghátrányt, hanem az is, hogy a joghátrány kedvezményezettje miért kap (ha kap) ebből előnyt. Ez pedig, ahogy a büntető kártérítésnél, ebben a helyzetben is hiányzik. Más szóval, legitim lehet az érvénytelenséget okozó felet megbüntetni a jogrend általa okozott sérelméért, azonban nem legitim a másik felet gazdagítani azzal a vagyoni előnnyel, amelyet pusztán azért tarthat meg, hogy a másik felet ezzel a jog büntesse.

További problémát jelent, hogy abban az esetben, ha az érvénytelenséget mind a két fél okozta (kétoldalú turpitude), akkor az egymással szembeni restitúció megtagadásával a jog valójában azt éri el, hogy a semmisség következménye nem fog érvényesülni, hiszen egyik fél sem fordulhat eredménnyel bírósághoz az érvénytelenségből fakadó követelés érvényesítése érdekében. Amellett, hogy ez önmagában is probléma, sajátos kontextust kap a kérdés az európai uniós jog kikényszerítésének a kapcsán. A *Courage v Crehan* ügyben, az egyik fél a per tárgyát képező szerződés kartelltilalomba való ütközésére hivatkozott a tagállami bíróság előtti perben. Az angol bíróságok az *in pari delicto* doktrínát alkalmazták olyan tényállásban, amely releváns volt az európai uniós versenyjogi szabályok szempontjából is. Az Európai Bíróság egyértelműen fogalmazta meg azt az elvárást, hogy a tagállamok bíróságai nem alkalmazhatnak olyan doktrínát, amely korlátozza az európai uniós versenyjogi jogsértéssel kötött szerződés semmisségéhez fűződő következmények érvényesülését.²⁷

A jóhiszeműség és tisztesség követelményének a generálklauzulája a magyar joggyakorlat számára is megnyitná a lehetőséget az érvénytelenségi okot előidéző fél restitúciós követelésének az elutasítására, a magyar bírói gyakorlat azonban erre nem bizonyult nyitottnak.

²⁵ A visszakövetelési igény megtagadásának büntető szankció jellegét szemléletesen hangsúlyozta *Barna Ignác* a Polgári Törvénykönyv tervezete kapcsán 1914-ben tartott előadáson tett hozzászólásában: „nem lehet kétes, hogy minő jellege van annak a szolgáltatásnak, amit az egyik (hibás) fél teljesített és a mi a másikonál marad. Akár ide, vagy oda forogtatjuk, ez semmi más, mint poena. Ez poenalis természetű dolog, mert az állam küzd az erkölcsatlenségek ellen, és ép úgy, ahogy megtagadja az egyoldalú turpitude esetében a *condictiót ob turpem causam*, ép úgy segít magán a *condictio* kizárásával itt is, mert ha a fél visszakövetelhetné az ő saját szolgáltatását, akkor nem bűnhődne; spekulálhatna, mert visszakapja, amit szolgáltatott. Mivel bűnhődik ekkor?” *Barna Ignác* hozzászólása *Schuster Rudolf* előadásához. *Schuster Rudolf*: Turpis causa és a polgári törvénykönyv javaslata, (előadás), *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1914/68., 19. o.

²⁶ E helyütt való részletes tárgyalás nélkül ld. MENYHÁRD Attila: *Büntető elemek a polgári jogban*, In: *Lege et Fide – Ünnepi tanulmányok Szabó Imre 65. születésnapjára* (szerk. Görög Márta – Gellén Klára), Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2016, 373-386. o. <http://www.juris.u-szeged.hu/download.php?docID=62437>

²⁷ A Bíróság C-453/99. *Courage Ltd* kontra *Bernard Crehan* és *Bernard Crehan* kontra *Courage Ltd* és társai ügyben 2001. szeptember 20-án hozott ítélete, ECLI:EU:C:2001:465

A fentiekben leírt dilemma feloldására vezette be az 1959-es Ptk. az állam javára való marasztalás jogintézményét, amelyet a 2013-as Ptk. előkészítése során a jogalkotó elvetett és ezzel kivezetett a magyar jogrendből. Az állam javára való marasztalásról az volt az általános vélemény, hogy az egy, a piacgazdasági viszonyoktól idegen, szocialista jogintézmény. Ez a kép azonban egyoldalú és felületes. Az állam javára való marasztalás (magánjogi elkobzás) gondolata már a II. világháborút megelőzően, a magánjogi kodifikációról zajló szakmai diskurzus során éppen azért merült fel, mert ebben látták a megoldást a restitúciós érték kiadására irányuló követelés elutasítása kapcsán felmerülő problémákra. Ha a restituálandó érték az állam (a köz) javára kerül elvonásra, akkor megvalósul a másodlagos szankciók preventív hatása, hiszen azt a szerződés érvénytelenségének az okát előidéző fél nem kapja vissza, ugyanakkor nem merül fel legitimációs probléma, mert azt nem tarthatja meg a másik fél sem. A magánjogi „elkobzás” egyébként nem idegen megoldás piacgazdasági környezetben sem. Magánjogi elkobzási rendszert vezetett be például a 2002-es angol *Proceeds of Crime Act*, amely büntetőbírói bűnösséget kimondó ítélet nélkül, főszabályként büntető eljárástól, vagy annak eredményétől függetlenül is lehetővé teszi a jogellenes magatartással szerzett előny elvonását.²⁸ Az elkobzást magánjogi szempontok alapján rendeli el a bíróság, ha bebizonyosodik, hogy valaki jogellenes cselekményt követett el vagy pénzt jogellenes magatartás keretében akart felhasználni.²⁹

5. A konvalidáció

Az érvénytelenségi ok bírósági szerződésmódosítással való kiküszöbölésének a lehetőségét az 1977-es Ptk. novella vezette be a magyar polgári jogba. Ez a lehetőség erőteljes értékválasztást hordoz. Ahogy arról fentebb már szó esett, az eredeti állapot helyreállítása vagy az értékbeli restitúció a szerződési szabadság védelmét preferáló megoldás, míg a szerződés bírósági korrekciója paternalista megközelítést tükröz. Az eredeti állapot helyreállítása (vagy értékbeli restitúció) ugyanis nem akar egyik félre sem olyan szerződést kényszeríteni, amit az nem akar megkötni. Ebben a helyzetben is lehetősége van a feleknek arra, hogy szerződésüket újratárgyalják, és érvényes formában kössék meg újra, a korábban már teljesített szolgáltatásaikat pedig beszámítsák az immár érvényes szerződés alapján teljesítendő kötelezettségeikbe.

Ezzel szemben a szerződés módosításával a bíróság ad olyan tartalmú szerződést a feleknek, amelyet legalább az egyikük nem kötött volna meg; hiszen, ha neki az megfelelné, akkor a szerződést ezzel a tartalommal újratárgyalták volna, és nem kerülne sor a perre. A szerződés „megmentésére” való törekvés önmagában nem

²⁸ *Proceeds of Crime Act 2002*, s. 241. (3). A magánjogi elkobzást egy külön az erre a célra létrehozott intézmény, az *Assets Recovery Agency* kérelmére ítéli meg a bíróság.

²⁹ Más helyütt korábban részletesen kifejtettem az állam javára való marasztalás bevezetésének az előzményeivel, alkalmazásával és a jogintézmény előnyeivel kapcsolatos álláspontomat. Erre ismételt kifejtés helyett itt csak utalnék: MENYHÁRD Attila: Az állam javára való marasztalásról, *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/4., 29-37. o.

lehet legitim, hiszen egy szerződés létezése nem lehet önmagában védendő érték. A bíróság ezzel voltaképpen a szerződés fennállásában bízó fél érdekeit védi meg a másik féllel szemben; nem világos azonban, hogy a két szerződő fél közül, ilyen helyzetben, milyen alapon lehet helyes az egyik fél érdekeit a másik fél érdekeivel szemben előnyben részesíteni ahelyett, hogy a bíróság a szerződés megkötését megelőző helyzetbe vinné vissza a feleket és biztosítaná annak a lehetőségét, hogy újratárgyalják a szerződést.

Az érvénytelenségi ok kiküszöbölése kapcsán alakuló bírói gyakorlatban jól érzékelhető a hangsúlyeltolódás a paternalista szemlélet felé. Míg egy 1998-ban közzétett döntésében a Legfelsőbb Bíróság azt hangsúlyozta, hogy a felek érdekeinek a kiegyensúlyozott figyelembevételét az eredeti állapot helyreállítása teszi lehetővé,³⁰ addig 2001-ben már azt az elvet fogalmazta meg, hogy az eredeti állapot helyreállítása és a bírósági szerződésmódosítás egyenrangú megoldások, a választás a bíróság diszkrecionális jogköre.³¹ A döntés diszkrecionális jellegére való utalás egyúttal azt is sugallja, hogy a bírói gyakorlat nem kíván jogpolitikai szempontokat megfogalmazni annak kapcsán, hogy mikor helyes a bírósági szerződésmódosítással való konvalidáció eszközét alkalmazni az eredeti állapot helyreállításával szemben.

A 2013-s Ptk. megoldásai kettős, egymásnak ellentmondó szemléletet tükröznek. A kötelező írásbeliség hiánya esetén a teljesítés konvalidáló hatása³² liberális, kereskedelmi jogias megközelítést tükröz, és a felek általi konvalidáció lehetősége a tranzakciók feletti állami kontroll háttérbe szorulását mutatja. A Ptk. 6:111. §-ának (1) bekezdésében foglalt rendelkezés értelmében a szerződést a felek a szerződés megkötésének időpontjára visszamenő hatállyal érvényessé tehetik azzal, hogy az érvénytelenségi okot utólag kiküszöbölik, vagy annak más okból való megszűnése esetén a szerződési akaratukat megerősítik. Az a lehetőség a felek számára az 1959-es Ptk. alkalmazása körében is nyitott volt, hogy a szerződésüket újratárgyalják és érvényes formában kössék meg ismét. Ez azonban új szerződés volt, és nem a korábban megkötött érvénytelen szerződéssel azonos jogügylet, mert az érvénytelen és az érvényesen újra megkötött szerződés között nem volt kapcsolat. A Ptk. megoldása ehhez képest azt a lehetőséget biztosítja a felek számára, hogy az érvénytelen szerződést a megkötésére visszamenőlegesen tegyék érvényessé. A Ptk. 6:111. §-ának (3) bekezdése pedig erre az esetre azt a lehetőséget is biztosítja a felek számára, hogy a konvalidálás helyett az érvénytelenségi rezsimit válasszák. Ez a szabály annyiban feleslegesnek tűnik, hogy ha a felek nem konvalidálják a szerződést annak módosításával, de új szerződést kötnek, akkor törvényi rendelkezés hiányában is szükségképpen ez lesz a helyzet.

A bírósági szerződésmódosítással való érvényessé nyilvánítás lehetősége azonban erősíti azt a paternalista szemléletet, amely a szerződési szabadság tiszteletben tartásával szemben a szerződés megmentését tartja értéknek. A bírósági szerződésmódosításnak ugyanis az egyik fél nyilvánvalóan vesztese lesz; ha nem így lenne, a perre sem került volna sor. Úgy tűnik, hogy ennek az egyetlen indoka

³⁰ BH 1998. 377.

³¹ BH 2001. 473.

³² Ptk. 6:94. §

valamiféle „gazdasági célszerűség”,³³ amelynek a tartalmát azonban a jogalkotó hozzávetőlegesen sem határozza meg és támpontokat sem ad ennek az értelmezéséhez. Az ugyanakkor nyilvánvaló, hogy ezzel a felhatalmazással élve a bíróság felülhelyezkedik a felek szerződési akaratán és maga ad a feleknek olyan szerződést, amelyet helyesnek tart, azonban amelyik legalább az egyik fél érdekeit sérti (ha nem sértené, nem a bíróságnak kellene beavatkoznia). Ez a korrekciós mechanizmus valószínűleg illeszkedik abba a trendbe, amely széles körben biztosítja az állami beavatkozás lehetőségét a szerződés jogviszonyokba a másik fél érdekeinek a védelmében, így nem inkonzisztens a szerződési jogi szabályozási és doktrinális keretekkel. Ennek a lehetőségnek a megerősítése azonban világosan mutat abba az irányba, amely a hangsúlyt a privátautonómiával szemben az állami igazságtétel irányába tolja el. Ez egyértelműen paternalista vonulat és kevésbé illeszkedik abba a szabályozási koncepcióba, amely a Ptk. szabályait az üzleti élet viszonyaira törekedett modellezni.

A Ptk. szövege, az 1959-es Ptk. szabályaitól eltérően, az „érdeksérelem” és nem az „érvénytelenségi ok” kiküszöböléséről szól. Így látszólag, és a feltehetően tudatos jogalkotói törekvés szerint, a korábbi szabályokhoz képest még rugalmasabban engedi meg a bírósági korrekciót. Viszonylag könnyű azonban belátni, hogy ha a bíróság az érvénytelenség okát a szerződés módosításával nem küszöböli ki, akkor egy egyébként még érvénytelenségi okban szenvedő szerződést nyilvánít a jogi szabályozással szemben érvényesnek. A bíróságnak adott felhatalmazás azonban csak a felek jogainak és kötelezettségeinek (a szerződés tartalmának) a felülírására terjedhet ki, de arra nem, hogy egy meglévő érvénytelenségi ok esetén a bíróság eltekinthessen az érvénytelenségtől és a szerződést a megállapítható érvénytelenség ellenére érvényessé nyilvánítsa. Ezért a bírósági szerződésmódosítással való érvényessé nyilvánítás szükségképpen feltételezi, hogy a módosítással az érintett érvénytelenségi ok kiküszöbölésére is sor kerül.

Kérdéses továbbá, hogy mennyire legitím az érvénytelenséggel okozott érdeksérelem elhárítása úgy, hogy a bíróság közben a másik félnek okoz érdeksérelmet. Arra a Ptk. szövege ugyanis nem utal, hogy a bírósági szerződésmódosítással való érvényessé nyilvánításnak az is a feltétele lenne, hogy a bíróság által módosított szerződés mindkét fél érdekeinek megfeleljen. Egy ilyen elvárásnak azonban nem is lenne értelme, hiszen ésszerűen eljáró felekről feltételezhető, hogy bírósági döntés nélkül is megállapodtak volna ilyen megoldásban.

6. Részleges érvénytelenség

Úgy tűnik, hogy a szerződés részbeni vagy teljes érvénytelenségének a problémája nem tartozik sem az elmélet, sem a gyakorlat számára a gyakran elemzett szerződési jogi kérdések közé. A szakirodalom, a gyakorlat és a kodifikáció is elsősorban az egyes érvénytelenségi okokra és az érvénytelenség következményeire fókuszál,

³³ VÉKÁS Lajos in: Nagykomentár a Polgári Törvénykönyvhöz (szerk. Vékás Lajos – Gárdos Péter), Wolters Kluwer Hungary, Budapest, 2020, 1643. o. (6:110. §)

pedig az állami beavatkozásnak a szerződéses jogviszonyokra gyakorolt hatását és mélységét az rajzolja ki, hogy a szerződés egy részének érvénytelensége esetén a szerződésnek hibában nem szenvedő részét a jog kikényszeríthetőnek tartja-e vagy sem. Első pillantásra logikus, a magánautonómiát mindenekfelett tiszteletben tartó álláspont lehet a szerződéses akarat egysége alapján azt mondani, hogy amennyiben valamennyi szerződő fél szerződéses akarata nem érvényesülhet maradéktalanul azzal a tartalommal, amelyet a szerződésükben kifejezésre juttattak, a szerződés egy része sem kényszeríthető ki. A szerződés részbeni érvénytelensége ugyanis valamelyik felet olyan kötelezettség teljesítésére kényszerítheti, amelyet ő a másik félnek a részbeni érvénytelenség következtében csökkentett tartalmú szolgáltatására tekintettel nem vállalt volna. Ennek ellenére egyetlen modern jogrendszer sem követ ilyen megoldást, és ennek alapos okai vannak.

6.1. A teljes érvénytelenség diszfunkcionális következményei

6.1.1. Az érvénytelenségi helyzetek heterogenitása. Az érvénytelenségi okok kapcsán általában tradicionálisan valamely, a szolgáltatás tárgyával, az ellenszolgáltatással, a kötelezettségvállalás jogcímével, a szerződéses szándék képzésének szabadságával vagy a szerződési tartalom ellenőrizhetőségének hiányával kapcsolatos elvárások fogalmazódnak meg. Nagyon sok olyan helyzet van azonban, amikor az érvénytelenségi ok nem a szerződés „magához” kapcsolódik, hanem valamely mellékkötelezettséghez, vagy egy komplex szerződésnek csak egy, a többitől különválasztható részét érinti. A kogens szerződési jogi szabályok kapcsán természetesnek tekintjük, hogy az eltérés következménye a kogens szabály szerződéses tartalomává válása, jogszabály által előírt kötelező tartalmi elemek hiánya esetén pedig a szerződéses akarat nem szenved csorbát, hiszen a szerződés a felek által kölcsönösen szándékozott tartalommal jön létre, a szerződéses tartalomról nem vált kikötések kikényszerítésének megtagadása nem érinti a felek szerződéses akaratát.

6.1.2. A szerződéses akarategység meghatározásának bizonytalansága.

Abban az esetben, ha a szerződés tartalmának csak egy részét érinti a jog által megakadályozott kikényszeríthetőség, és a felek a szerződést a jog által érvénytelennek minősített rész nélkül is egyébként változatlan tartalommal kötötték volna meg, nincs ok az ügylet megengedett tartalmától megtagadni a kikényszeríthetőséget. A jog által elérni kívánt cél ezekben a helyzetekben is megvalósul, semmilyen jogpolitikai indok nem szól amellett, hogy a szerződés megengedett tartalmától a jog a kikényszeríthetőséget megtagadja. Problémát okoz azonban, hogy *utólag nem lehetséges annak teljes bizonyossággal való meghatározása, hogy a felek a szerződést az érvénytelennek tekintett rész nélkül is megkötötték volna-e.* A felek tudattartalmának és szándékának a meghatározása egy korábbi időpontban a jog számára bizonyítás útján általában nem lehetséges. Van, amikor a felek maguk a szerződésben rendelkeznek arról, hogy a szerződés egy részének érvénytelensége érinti-e a szerződés érvénytelenséggel nem érintett részének kikényszeríthetőségét. Ilyen esetekben általában nincs ok arra, hogy a bíróság ezt a szerződés értelmezése során ne vegye figyelembe és a szerződés részleges érvénytelenségét állapítsa meg, ha az érvénytelenségi ok a szerződésnek

ezt a rendelkezését nem érinti.

6.1.3. A szerződési tartalom szabályozásának célja. A jogszabályi tilalmak és kötelező erővel a szerződés tartalmává váló, eltérést nem engedő jogszabályok mögött általában jól meghatározható jogpolitikai célok húzódnak meg. A jogalkotó célja ezekkel a normákkal az, hogy a jogrend alapvető értékei ne sérüljenek azáltal, hogy kikényszeríthetővé válnak a társadalmi értékeléssel össze nem egyeztethető megállapodások, de nem több. A szerződés teljes érvénytelensége ennek figyelmen kívül hagyása esetén azt eredményezné, hogy a fél olyan alkutól is szabadulhat, amelytől a jogrend a kikényszerítést egyébként nem tagadja meg.

6.1.4. A felek jog által védett érdekei. A szerződés érvénytelenségeinek egyes esetei gyakran az egyik szerződő fél jól körülírható érdekeit védik. A kikényszeríthetőség megtagadása a teljes szerződéstől sokszor járna a valós érdekvédelmen túlmutató eredménnyel, így a teljes érvénytelenség vagy a másik szerződő fél érdekeit sértené olyan helyzetekben, amelyekben ezt a jogrend által védett fél érdekei már nem kívánják meg, vagy pedig az érvénytelenség éppen a védelemben részesített fél érdekei ellen hatna.

6.2. A komplex értékelés igénye. Az az újabb magyar jogirodalom eredményei alapján is megállapítható, hogy a magyar polgári jogban is *komplex kérdésnek kell kezelni a szerződés részleges érvénytelenségét*. Az 1959-es Ptk. eredeti szövege a szerződési akarat egységéből kiindulva a szerződés egy részét érintő érvénytelenség esetén az egész szerződés érvénytelenségét tekintette főszabálynak és ez alól akkor engedett kivételt, ha jogszabály ettől eltérően rendelkezett, népgazdasági érdekek a szerződés részleges érvénytelensége mellett szóltak, vagy ha megállapítható volt, hogy a felek a szerződést az érvénytelen rész nélkül is megkötötték volna. A mértékadó jogirodalom azonban erősen kritizálta ezt a megoldást. A kritika egyik fő iránya az volt, hogy az egyes érvénytelenségi okok, illetőleg a szerződésnek az érvénytelenségi ok által érintett elemei szükségképpen eltérően hatnak a szerződés részbeni vagy teljes érvénytelenségének a megállapíthatóságára. A kérdés így jóval komplexebb megközelítést igényel annál, amelyet a normatív szabályozás tükröz. A kritika másik fő iránya pedig megkérdőjelezte annak a főszabálynak a helyességét, amely a szerződéses akarat egységének talaján a szerződés teljes érvénytelenségéből indult ki.

Az érvénytelenség részlegességének vagy teljességének komplex megközelítése több szempontból is szükséges. A törvényi szabályozás a feleknek a szerződés megkötésének időpontjában irányadó szerződéses akaratából indult ki a szerződéses akarategység elve alapján, a felek akaratára azonban több szempontból sem lehet döntő. A szerződés megkötéséhez vezető szándék egysége helyett már eredetileg is abból kellett volna kiindulnia a jogalkotónak, hogy a szerződés tartalma és célja is gazdasági egységet képez, ennek vizsgálata nélkül nem vezethet megfelelő eredményre semmilyen részleges érvénytelenségi szabály. A helyesnek tartott differenciált megközelítés szerint azonban a szerződéses jogviszony egyes elemei sem vizsgálhatók azonos kritériumrendszer mentén. Ennek alapján már a régebbi

jogirodalomban is megfogalmazásra került,³⁴ hogy a szerződés érvénytelenségi okkal nem érintett részeinek fenntartása is csak a szerződés tárgyának vonatkozásában lehetséges, és akkor, ha az a jogviszony elkülöníthető részét képezi. A mértékadó szakirodalom már az 1959-es Ptk. részleges érvénytelenségi szabályának kapcsán is hangsúlyozta, hogy „a részbeni érvénytelenségnek az egész szerződés megdőlését eredményező főszabálya önmagában is vitatható” és éppen annak kimondása lenne indokolt, hogy „a részben érvénytelen szerződés *nem hat* ki az egészre, hanem csak akkor, ha az érvénytelennek bizonyuló rész törvénybe-ütközése *minőségileg mássá teszi* az egész jogviszonyt.³⁵ Ezt a differenciált megközelítést egyébként a korábbi bírói gyakorlat is alkalmazta, akár olyan módon is, hogy ellenszolgáltatás fejében való jogátruházás esetén, ha a jog csak az ingyenes cserét engedte meg, az ellenszolgáltatásra vonatkozó részében tekintették a szerződést érvénytelennek, de a lebonyolított csere tekintetében nem.³⁶ Valójában már a részleges érvénytelenségi főszabályt sem tekintették őszintének, elsősorban amiatt, hogy a bírói gyakorlat számára széles körben áll nyitva a jogviszony korrekciójának lehetősége.³⁷

6.3. Részleges érvénytelenség és paternalizmus. Az 1959-es Ptk.-nak a részleges érvénytelenségre vonatkozó szabályai a Ptk. 1993-as módosításának az eredményeként jelentősen változtak. A rendszerváltás utáni szemléletváltást is tükrözve a jogalkotó megfordította az addigi szabályt, amely a szerződés részbeni érvénytelensége esetére főszabályként az egész szerződés megdőléséről rendelkezett. Az 1959-es Ptk. 239. §-ának a Polgári Törvénykönyv egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló 1993. évi XCII. törvény 9. §-ával beiktatott új rendelkezése a szerződés egy részének érvénytelensége esetére *a részleges érvénytelenséget tette főszabállyá*. A módosítás indoka az a megfontolás volt, hogy a forgalmi folyamatok zavartalanságát, a szerződést kötő felek autonómiájának érvényesülését jobban szolgálja az, ha a Ptk. a felek által a szerződéssel elérni kívánt joghatás beállítását csak az érvénytelen kikötésre nézve akadályozza meg. A jogalkotó által adott autentikus értelmezés szerint *annak megállapítása során, hogy a szerződést a felek az érvénytelen rész nélkül nem kötötték volna meg, elsősorban a felek érdekét kell vizsgálni*. Azaz, akkor dől csak meg a szerződés egésze, ha az érvénytelen részhez fűződő joghatás bekövetkezte olyan lényeges a felek számára, hogy annak elmaradása esetén a szerződés létrejött, illetve fennmaradása nem áll érdekükben. A szerződés részbeni érvénytelensége esetén így az érvénytelenség jogkövetkezményei csak az érvénytelen kikötésre vonatkozóan állnak be.³⁸

Az 1959-es Ptk. részleges érvénytelenségre vonatkozó szabályai a szerződési szabadság és a privátautonómia elsődlegességét tükrözték: ha a jogrend nem biztosítja a felek által megkötött szerződésnek a felek által szándékolt tartalmával való kikényszeríthetőségét, akkor a felek nem kapnak az érvénytelen részekről megszabadított, éppen ezért más tartalmú szerződést, hanem a szerződés

³⁴ ASZTALOS i.m. 191. o.

³⁵ ASZTALOS i.m. 192. o.

³⁶ WEISS i.m. 531. o.

³⁷ Uo. 533. o.

³⁸ A Polgári Törvénykönyv egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló 1993. évi XCII. törvény javaslatának 9. §-ához fűzött miniszteri indokolás.

érvénytelensége folytán nekik kell döntenük arról, hogy módosított, teljes egészében érvényes tartalommal kötnek-e új szerződést vagy sem. Az 1993-as módosítás megfordított logikája inkább paternalista szemléletet tükröz, mert bírósági (azaz állami) érdekmérlegeléshez köti, hogy a szerződés fennmarad-e az érvénytelen részek kihúzásával.

A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény, valamint egyes törvények fogyasztóvédelemmel összefüggő jogharmonizációs célú módosításáról 2006. évi III. törvény előkészítése során a Ptk. 239. §-ának felülvizsgálatára is sor került. E felülvizsgálat alapvetően abból a szempontból értékelte a részleges érvénytelenségének az 1959-es Ptk. 239. §-ában szabályozott főszabályát, hogy az megfelel-e az európai közösségi szintű harmonizált fogyasztóvédelmi szabályozás követelményeinek. A jogalkotó megállapítása szerint a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről szóló közösségi szintű normák olyan szabályozás kialakítását követeli meg a tagállamoktól, „amely alapján a fogyasztót nem kötik a professzionális szerződéses partnere által egyoldalúan kialakított tisztességtelen szerződési feltételek, a szerződés ugyanakkor ezen feltételek nélkül továbbra is fennmarad, ha részbeni érvénytelenség miatt nem dől meg. A közösségi szabályozás csak a fogyasztókkal kötött szerződések kikötéseire vonatkozik, azonban nem csupán az általános szerződési feltételekre, hanem valamennyi egyoldalúan kialakított, akár egyedi kikötésre alkalmazást nyer.”³⁹ Hivatkozva a magyar Kormánynek az Európai Bíróság előtt akkor folyamatban lévő C-302/04. sz. Ynos Kft. kontra Varga János ügyben⁴⁰ képviselt álláspontjára is, a jogalkotó abból indult ki, hogy az 1959-es Ptk. 239. §-ának helyes értelmezésével arra a következtetésre kell jutni, hogy az összhangban van azzal, a 93/13/EGK tanácsi irányelv 6. cikkének (1) bekezdésében foglalt elvárással, amely szerint „ha a szerződés a tisztességtelen feltételek kihagyásával is teljesíthető, a szerződés változatlan feltételekkel továbbra is köti a feleket.” A vonatkozó magyar bírói gyakorlat⁴¹ vizsgálata sem vezetett más eredményre és a jogalkotó is irányadónak tekintette azt, hogy az 1959-es Ptk. 239. §-ának értelmezése során a bíróságnak nem azt kell vizsgálnia, hogy az adott eljárásban résztvevő felek kötöttek volna-e az érintett szerződési feltétel nélkül szerződést, hanem azt, hogy egy hasonló esetben bármilyen más, ésszerűen eljáró fél milyen magatartást tanúsított volna. Kifejezetten hangsúlyozva az 1959-es Ptk. részleges érvénytelenség főszabályát kimondó rendelkezésében az „a felek azt az érvénytelen rész nélkül nem kötötték volna meg” fordulatot, és a Ptk. értelmezése során e kritérium objektív vizsgálatának szükségességét, a jogalkotó arra a végső következtetésre jutott, hogy „a helyes értelmezés arra utal, hogy azt kell vizsgálni, hogy a felek konszenzusa az adott kikötés nélkül létrejött volna-e vagy sem, és a 239. § nem értelmezhető úgy, miszerint önmagában az, hogy az egyik fél az érvénytelen kikötés nélkül nem kötötte

³⁹ Általános indokolás a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény, valamint egyes törvények fogyasztóvédelemmel összefüggő jogharmonizációs célú módosításáról szóló 2006. évi III. törvény tervezetéhez.

⁴⁰ A Bíróság C302/04. sz. Ynos Kft. kontra Varga János ügyben 2006. január 10-én hozott ítélete, ECLI:EU:C:2006:9

⁴¹ BH 2001.436., Legf. Bír. Gfv. II. 33.548/1999.

volna meg a szerződést, alapot adna a szerződés teljes érvénytelenségére.”⁴²

A 2013-as Ptk. részleges érvénytelenségre vonatkozó szabályai megmaradtak ezeken az elvi alapokon, azonban sajátos rezsimet hoztak létre azzal, hogy a részleges érvénytelenség esetén nem szorítkoznak arra, hogy az érvénytelen tartalom nem képezi a szerződés részét („*blue pencil rule*”), hanem az érvénytelenség jogkövetkezményeinek az érvénytelen részre való alkalmazásával (Ptk. 6:114. § (1) bekezdés) megnyitják a konvalidáció lehetőségét is. Ez a megoldás összhangban van a szerződésmódosítással való érvényessé tétel szabályaival, hiszen ha a szerződés teljességét érintő érvénytelenségi ok esetén lehetőség van a szerződés „meggyógyítására”, akkor logikus, hogy a szerződésnek csak egy részét érintő érvénytelenségi ok esetén is lehetőség van erre. Ezzel azonban csak tovább erősödik a bíróság szerződésalakító jogköre.

7. Következtetések

A szerződési szabadság háttérbe szorulása és az állami szerepvállalás erősödése a szerződő felek jogainak és kötelezettségeinek a formálásában olyan, történelmi léptékű fejlődés, amely szükségessé teszi a szerződésről alkotott paradigmikus tételeinknek és a szerződés fogalmának az újragondolását. Ebbe a tendenciába illeszkednek a magyar polgári jognak a szerződés érvénytelenségének következményeit rendező szabályai is. Az érvénytelen szerződés alapján nyújtott szolgáltatások restituálását a polgári jog jellemzően a jogalap nélküli gazdagodási igények mentén rendezzi. Ennek a megoldásnak a gyengesége, hogy nem vesz tudomást a felek közötti szerződés létezéséről és arról, hogy a felek a teljesítéseket erre tekintettel nyújtották egymásnak. Az 1959-es Ptk. ezért önálló elszámolási rezsimet vezetett be, amelynek elsődleges célja az érvénytelen szerződés alapján teljesített szolgáltatások értékbeli vagy természetbeni visszatérítése. Ennek kapcsán külön problémaként jelentkezik a szerződés érvénytelenségét csalárdul előidéző féllel szemben a visszajáró szolgáltatás megtagadása és az állam javára való marasztalás vagy más hasonló eszköz szerepe.

Az eredeti állapot helyreállítása vagy az értékbeli restitúció a szerződési szabadság és a magánautonómia védelmét preferáló megoldás. Ezzel szemben a bírósági szerződésmódosítással való érvényessé tétel paternalista megközelítést tükröz. A bíróság ezzel voltaképpen az egyén érdekeit védi meg a másik féllel szemben; nem világos azonban, hogy a két szerződő fél közül, ilyen helyzetben, mennyiben lehet legitim az egyik fél érdekeinek a preferálása a másik fél érdekeivel szemben, ahelyett, hogy a bíróság a szerződés megkötését megelőző helyzetbe vinné vissza a feleket és biztosítaná annak a lehetőségét, hogy újratárgyalják a tranzakciót. A bírósági szerződésmódosításnak az egyik fél nyilvánvalóan vesztese lesz; ha nem így lenne, a perre sem került volna sor. Ezzel a felhatalmazással élve a bíróság felülhelyezkedik a felek szerződési akaratán, és maga ad a feleknek olyan

⁴² A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény, valamint egyes törvények fogyasztóvédelemmel összefüggő jogharmonizációs célú módosításáról szóló 2006. évi III. törvény tervezetének 7. §-ához fűzött miniszteri indokolás.

szerződést, amelyet helyesnek tart, de amelyik legalább az egyik fél érdekeit sérti. Ennek a lehetőségnek a megerősítése a Ptk.-ban a hangsúlyt a privátautonómiával szemben még inkább az állami igazságtétel irányába tolja el.

A Ptk. szövege, látszólag, és a feltehetően tudatos jogalkotói törekvés szerint, a korábbi szabályokhoz képest még rugalmasabban engedi meg a bírósági korrekciót. A bíróságnak adott felhatalmazás azonban csak a felek jogainak és kötelezettségeinek (a szerződés tartalmának) a felülírására terjedhet ki, arra nem, hogy egy meglévő érvénytelenségi ok esetén a bíróság eltekinthessen az érvénytelenségtől és a szerződést a megállapítható érvénytelenség ellenére érvényessé nyilvánítsa. Ezért a bírósági szerződésmódosítással való érvényessé nyilvánítás szükségképpen feltételezi, hogy a módosítással az érintett érvénytelenségi ok kiküszöbölésére is sor kerül.

A részleges érvénytelenséggel kapcsolatos szabályok változásai is erősítik ezt a paternalista megközelítést. A részleges érvénytelenséggel kapcsolatos szabályok akkor támogatnák a magánautonómiát és a szerződési szabadságot, ha részleges érvénytelenség esetén az egész szerződés megdőlné és ezzel megnyílna a lehetőség arra, hogy a felek azt újratárgyalják és újrakössék. Ilyen szabály érvényesülését azonban az érvénytelenségi helyzetek heterogenitása, a szerződéses akarategység meghatározásának bizonytalansága, a szerződési tartalom szabályozásának a céljához kapcsolódó szempontok és a felek jog által védett érdekeinek a figyelembe vétele sem indokolja.

Az 1959-es Ptk. részleges érvénytelenségre vonatkozó szabályai a szerződési szabadság és a privátautonómia elsődlegességét tükrözték: ha a jogrend nem biztosítja a felek által megkötött szerződésnek a felek által szándékolt tartalmával való kikényszeríthetőségét, akkor a felek nem kapnak az érvénytelen részekről megszabadított, éppen ezért más tartalmú szerződést, hanem a szerződés érvénytelensége folytán nekik kell döntenüik arról, hogy módosított, teljes egészében érvényes tartalommal kötnek-e új szerződést vagy sem. A hatályos szabályozás megfordított logikája inkább paternalista szemléletet tükröz, mert bírósági (azaz állami) érdekmérlegeléshez köti, hogy a szerződés fennmarad-e az érvénytelen részek kihúzásával. A Ptk. részleges érvénytelenségre vonatkozó szabályai megmaradtak ezeken az elvi alapokon, azonban sajátos rezsimet hoztak létre azzal, hogy a részleges érvénytelenség esetén nem szorítkoznak arra, hogy az érvénytelen tartalom nem képezi a szerződés részét („blue pencil rule”), hanem az érvénytelenség jogkövetkezményeinek az érvénytelen részre való alkalmazásával megnyitják a konvalidáció lehetőségét is. Ez a megoldás összhangban van a szerződésmódosítással való érvényessé tétel szabályaival, hiszen ha a szerződés teljességét érintő érvénytelenségi ok esetén lehetőség van a szerződés „meggyógyítására”, akkor logikus, hogy a szerződésnek csak egy részét érintő érvénytelenségi ok esetén is lehetőség van erre. Ezzel azonban csak tovább erősödik a bíróság szerződésalakító jogköre és még inkább halványul a magánautonómia szerepe.

Irodalomjegyzék

- ASZTALOS László: *A polgári jogi szankció*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966
  - ATIYAH, P. S.: *The Rise and Fall of Freedom of Contract*, Clarendon Press, Oxford, 1979
  - GILMORE, Grant: *The Death of Contract* (ed. Collins, Ronald K. L.), The Ohio State University Press, Columbus, 1995
  - KOHLER, Josef: *Philosophy of Law*, The Macmillan Company, New York, 1921
  - MACNEIL, Ian R.: The Many Futures of Contracts, *Southern California Law Review*, 1973/47., 691-816. o.
  - MENYHÁRD Attila: Az állam javára való marasztalásról, *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/4., 29-37. o.
  - MENYHÁRD Attila: *Büntető elemek a polgári jogban*, In: *Lege et Fide – Ünnepi tanulmányok Szabó Imre 65. születésnapjára* (szerk. Görög Márta – Gellén Klára), Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2016, 373-386. o.
  - MENYHÁRD Attila: *Promoting Social justice in Private Law*, In: *Ad hoc legislatíva v súkromnom práve / Ad hoc Legislation in Private Law* (ed. Csach, Kristián), Stefan Luby Foundation and Faculty of Law, Trnava University, Trnava, 2019, 11-28. o.
  - NIZSALOVSKY Endre: *Fogyatékos jogügyletek*, Magyar Jogászegyleti Értekezések. 1933/1., 149-179. o.
  - VÉKÁS Lajos: *Parerga – Dolgozatok az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez*, HVG-ORAC, Budapest, 2008
  - WEISS Emilia: *A szerződés érvénytelensége a polgári jogban*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969
-
-